

Vesna Zečević

ORGANSKA TRANSFORMACIJA KAJKAVSKIH GRAMATIČKIH MORFEMA U SVJETLU DOPUNSKE DISTRIBUCIJE

U radu se prikazuje organska transformacija kajkavskih gramatičkih morfema kao posljedica dopunske distribucije vokala koja utječe na strukturu i inventar kajkavskih gramatičkih morfema dovodeći do bogate alomorfizacije.

1. Dopunska distribucija o kojoj je riječ u ovome radu posebna je vrsta ograničene distribucije nekih fonema u sintagmatskom nizu, koja obuhvaća sav jezični materijal, tj. sve jezične razine i po svom je karakteru automatska. U ovom radu želimo pokazati posljedice dopunske distribucije vokala na razini kajkavske morfologije, odnosno kako ona utječe na strukturu i inventar kajkavskih gramatičkih morfema svih vrsta riječi i njihovih oblika dovodeći do bogate alomorfizacije na razini makrosustava, tj. narječja kao cjeline.¹

U osnovi je dopunske distribucije o kojoj je riječ, defonologizacija fonoloških opreka, odnosno gubljenje fonološke razlike između dvaju vokalskih fonema pri čemu se jedni vokali zamjenjuju drugima. U suvremenim govorima kajkavskoga narječja vokal je u rezultatu defonologizacije fonološke opreke gotovo uvijek identičan s glavnim alofonom drugoga člana opreke. Neutralizacija vokala odnosi se samo na jezični izraz pa zbog toga ne utječe na promjenu njegova sadržaja jer se događa samo "fizička" diferencijacija funkcionalno istovjetnih elemenata.² Tako

¹ Građa koja je poslužila u ovom istraživanju obuhvaća dijalekatske podatke iz tiskane literature s gotovo cijelog područja kajkavskoga narječja te sve istražene punktove za Općeslavenski lingvistički atlas i Hrvatski dijalektološki atlas. Prema kriteriju osnovnog vokalskog razvitka, nisu obuhvaćeni oni govori koji genetički najviše odstupaju od glavnine kajkavskih govora. To se odnosi na govore s nekim osobinama kao u slovenskim govorima, a to su prvenstveno govori u Gorskom kotaru i u buzetskoj zoni u sjevernoj Istri te govori u dolini rijeke Sutle i u zapadnom Međimurju.

² Usp. A. Martinet, *Osnove opće lingvistike*, Zagreb 1982, str. 252.

se npr. prema pravilu o neutralizaciji opreke između vokala /o/ i /e/ u kratkoj ultimati vokal /o/ zamjenjuje vokalom /e/, odnosno kontinuantu etimološkoga vokala /o/ kontinuantom jata i šva, i to u svih kategorija riječi koje završavaju kratkim vokalom /o/, u većini govora nenaglašenim, a u dijelu govora s oksitonezom³ – naglašenim. Zbog toga se leksemi kao *čudo, selo, vino, dobro, toplo* u jednim govorima, i *čude, sele, vine, dobre, tople* u drugim, prepoznaju kao iste riječi s istim leksičkim i gramatičkim značenjem.

Ograničena se distribucija općenito analizira u odnosu na one strukture u kajkavskom makrosustavu koje takvu distribuciju nemaju i mogu se zbog toga zvati polazne, neobilježene strukture. Te se strukture podudaraju s dijakronijskima jer imaju etimološki nepromijenjene izraze leksema, odnosno morfema.

2. Ograničena se distribucija vokala u morfologiji odnosi na vokale *o*-tipa od kojih je jedan kontinuantu etimološkoga /o/, a drugi nazala /ɔ/ i samoglasničkoga /ɔ̃/. Ti se vokali zamjenjuju, i to vokal /o/ vokalima /i/, /e/, /u/, a vokal /ɔ/ vokalom /u/.⁴ Zbog takva njihova zamjenjivanja u gramatičkim morfemima, mijenja se struktura gramatičkih morfema pa onda i njihov inventar po čemu se govori međusobno razlikuju. Alternacije vokala u gramatičkim morfemima promatraju se na razini makrosustava, uvijek u odnosu na polazne strukture, i to prvenstveno zato što ima mnogo mjesnih govora u kojima se alternacije ne uočavaju jer postoje samo organski transformirani morfemi. Osim toga, ima i takvih govora u kojima se uočava samo, da tako kažemo, druga faza određene alternacije u odnosu na polazne strukture. Npr. alternacija u/i u primjerima kao *òku, lèti* u odnosu na *oko, leto* u polaznim strukturama prema kojima bi polazna alternacija bila o/u u jednim položajima, a o/i u drugim. Te bi se alternacije na razini makrosustava mogle nazvati dijasustavnima, dok bi se alternacije tipa u/i mogle nazvati unutarustavnima jer se uočavaju i karakteriziraju samo na razini sustava mjesnoga govora. Dijasustavne se alternacije utvrđuju usporedbom govora međusobno pri čemu se netransformirani morfemi promatraju kao polazne strukture za govore s organskom transformacijom morfema. Bez poznavanja dijasustavnih alternacija ne bi se mogla utvrditi priroda unutarustavnih alternacija, što znači da se za utvrđivanje alternacije u/i u nekom govoru mora znati za odnos *òku, lèti* prema *oko, leto*, i za alterancije o/u, o/i, koje proizlaze iz toga odnosa.

³ Koji su govori s oksitonezom usp. S. Ivšić, *Jezik Hrvata kajkavaca*, Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 48, 1936, karta 2.

⁴ Kontinuantu starohrvatskih fonema donose se u istoj fonološkoj transkripciji bez obzira na njihovu stvarnu prirodu u mjesnim govorima, koja bi se za navedene foneme mogla načelno predstaviti odnosom sjever : jug, i to:

sjever /ɔ/ (</o/) : /o/ (</ɔ̃/)

jug /o/ (</o/) : /ɔ/ (</ɔ̃/).

3. Prema fonotaktičkim pravilima koja transformiraju gramatičke morfeme, u kajkavskom se narječju, prema do sada prikupljenim podacima, može razlikovati nekoliko skupina govora.

U *prvoj* su skupini govori koji su polazne strukture jer nemaju ograničenje za vokal /o/ u kratkoj ultimi. U takvim govorima riječi mogu završavati vokalom /o/, a to je prvenstveno kategorija srednjega roda imenica, pridjeva, zamjenica, rednih brojeva te ostale kategorije riječi koje u osnovnom liku završavaju vokalom /o/, kao što su to priloz i prijedlozi. U tim je govorima gramatički morfem za sr. r. -o uz -e, koje je rezultat alternacije o/ę iza palatala, /c/ te iza skupina /št/, /šč/, /žž/.⁵ To je stara naslijeđena alternacija koja je u sustavu svih hrvatskih govora, pa i standardnoga jezika. Ona je rezultat asimilacijske neutralizacije po kompaktnosti, jer su palatali kompaktni⁶ te se nekompaktni vokal /o/ zamjenjuje kompaktnim vokalom /ę/. To je neutralizacija drugoga tipa od mlađe neutralizacije /o/ ~ /ę/, koja, kao i neutralizacije /o/ ~ /i/, /o/ ~ /u/, /o/ ~ /u/, ima karakter unutarustavne pojave mjesnoga govora u kojem se pojavljuje.

U *drugoj* su skupini govori s djelomičnim ograničenjem za vokal /o/ u kratkoj ultimi i s obzirom na vrstu alternacije razlikuju se dvije podskupine:

1. govori s unutarustavnom alternacijom o/ę iza svih suglasnika izuzev gravisnih /p b m k g h f v/ i s dijasustavnom alternacijom o/ę. Zbog toga se u tim govorima povećava inventar gramatičkih morfema u kategoriji srednjega roda jer uz morfeme -o, -ę (koji je otvoren, kompaktn) supostoji i morfem -e (koji je zatvoren, napet). Npr. *òko, nębo; lıćę, jęjęę; męstę, sęęę* (Črečan, Vrbovec, Gajšće).

2. govori s unutarustavnom alternacijom o/i iza svih suglasnika izuzev gravisnih /p b m k g f v l/ i s dijasustavnom alternacijom o/ę. Inventar gramatičkih morfema srednjega roda je: -o, -ę, -i. Npr. *ęđılo, dręvo; pđę, lıćę; kirıti, zlđti* ("korito, zlato") (Draganić, Prodindol).

U *trećoj* su skupini govori koji u kategoriji srednjega roda uopće nemaju morfem -o, a prema inventaru morfema razlikuju se dvije podskupine:

1. govori s inventarom: -ę, -e, jer alternacija o/ę nema kontekstnoga ograničenja kao u govorima druge skupine. Npr. *lıćę, pđę; šte, vıne*, i u govorima s oksitonezom *sıte, vıne*. Takvi su npr. govori u Začretju, Trebarjevu, Šestinama, Gregurovcu Veterničkom.

2. govori s inventarom: -ę, -u, također bez kontekstnoga ograničenja za alternaciju o/u. Npr. *lıćę, pđę; męsu, vınu* (Tedrovec, Pologi), *męsu, zlđtu* (Dubranec), *męsu, vıhu* (Tuhovec), *tęlu, męstu* (Nedeljanec).

⁵ U imenica nejednakosložne promjene (*vımeę - vımeņa*) završno *ę* nije gramatički morfem nego pripada osnovi.

⁶ Suglasnik /c/ zadržao je funkcionalnu palatalnost, kao što se i navedeni skupovi ponašaju kao palatali.

gdje je /u/ < /o/, a *-im* iza osnova na ostale suglasnike, gdje je /i/ < /e/ < /o/. Npr. *ključim*, *dīenim*, *mīesim*, *sīnim*, *jēcim* te *mlēkum*, *snīegum*, *zūobum*.

U G pl. vlada ista zakonitost pa prema morfemu *-uof* u naglašenom položaju, u nenaglašenom položaju alterniraju morfemi *-if/-uf*, npr. *denūof*, *laktūof*, *rigūof* prema *gūostif*, *krājif*, *nūožif*, *pūotif* te *rākuf*, *svršīetkuf*.

U D pl. je u naglašenom položaju morfem *-em*, a u nenaglašenom *-im*, npr. *ludēm*, *možēm* prema *gūostim* *kiļēnim*, *prījateļim*.

U zamjenica i pridjeva nakon prve faze alternacije o/e (što je u dugom slogu /ie/, npr. *tāj – tiēga*), u nenaglašenim su položajima morfemi *-iga*, *-imu*, npr. *ńēguf – ńēgviga*, *ńēgvimu*, *st (ōā)ri – st (ōā)riga*, *st (ōā)rimu*, *liētņi – liētņiga*, *liētņimu*.⁷

Izloženom se analizom željelo pokazati kakav je, na razini makrosustava, inventar gramatičkih morfema u naprijed navedenim kategorijama i kako se fonotaktičkim zakonitostima svakoga govora posebno promijenila njihova fonološka struktura.

⁷ O morfemu za DL sg. im. ž. r. usp. V. Zečević, *Iz kajkavske morfologije* (o DL sg. im. ž. r.), *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 18, 1992, str. 259-266, a o morfemima za 1. pl. prez. usp. isti, *Fonološke neutralizacije u kajkavskom vokalizmu*, Zagreb 1993, str. 15-17, te M. Lončarić, *Kajkavsko narječje*, Zagreb 1996, str. 110.

SUMMARY

THE ORGANIC TRANSFORMATION OF KAJKAVIAN GRAMMATICAL MORPHEMS IN THE LIGHT OF THE COMPLEMENTARY DISTRIBUTION

According to phonotactic laws of each speech, the phonological structure of kajkavian grammatical morphemes has been changed. As compared to the original structures, i.e. the speeches which have no distributional restrictions for vowels, in speeches with such restrictions the inventory of grammatical morphemes and their phonological structure were changed in such a way that rich allomorphy on the system level, i.e. within the dialect as a whole, occurs. Categories affected by these phonotactic laws are: I sg. and GD pl. of masculine nouns, NAI sg. and D pl. of neuter nouns, DLI sg. of feminine nouns. The same categories occur in adjectives as well as pronouns.

Key words: supplementary vowel distribution, grammatical morphemes, diasystem alterations